

DOI 10.36074/grail-of-science.25.06.2021.051

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО ТА МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

СЕКЦІЯ ХІ. ПЕДАГОГІКА ТА ОСВІТА

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ГРУПА:

Кожокар Марина Василівна

канд. пед. наук, доцент кафедри фізичного виховання
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Палагнюк Тарас Васильович

канд. пед. наук, доцент, завідувач кафедри фізичного виховання
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Васкан Іван Георгійович

канд. пед. наук, доцент кафедри фізичної культури та основ здоров'я
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Дороніна Тетяна Олексіївна

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки
Криворізький державний педагогічний університет, Україна

Цибанюк Олександра Олександрівна

канд. пед. наук,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Гнесь Наталія Олександрівна

канд. пед. наук, доцент кафедри теорії та методики
фізичного виховання і спорту
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Лясота Тетяна Іванівна

доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Анотація. Авторами статті проаналізовано нормативне та методичне забезпечення фізичного виховання дітей та молоді Австро-угорської імперії. Розглянуто інструкції щодо організації навчання в реальних школах та гімназії кінця XIX – початку XX ст, окреслено вимоги до учителя фізичної культури, визначено обов'язкові організаційні

здібності, його обізнаність не тільки в системах гімнастики, а рухливих та спортивних іграх, вправах легкої атлетики тощо. Виокремлено норми виконання основних рухів, зокрема стрибків у висоту та довжину. Проаналізовано журнали даного періоду, що на своїх сторінках висвітлювали методичні аспекти організації фізичного виховання в школах імперії.

Ключові слова: вправи, гігієнічні рекомендації, норми, освіта, плани, фізичне виховання, школярі.

Інструктивно-методичне забезпечення фізичного виховання в закладах середньої освіти здійснювалось інструкціями щодо навчання у гімназіях та реальних школах Австро-Угорщини згідно зі стандартним навчальним планом [16]. Розглянемо інструкції щодо організації навчання в реальних закладах освіти (перевидання без змін за виданням 1883 та повним передруком у 1899 рр.), що базувались на стандартному навчальному плані і визначали уроки фізичної культури (з точки зору гармонійного загального розвитку і рівноваги між фізичною і розумовою діяльністю) невід'ємною частиною виховання і незамінною складовою загальної освіти. В інструкціях сформульовані завдання фізичного виховання в реальних школах таким чином: сприяння здоров'ю, розвитку сили і мужності, спритності і витривалості. А далі наголошено, що завдання фізичного виховання юнаків саме в школі є «найважливішими для держави». Автори документи визначали, що в процесі занять дисципліна повинна бути усвідомлена школярами як необхідний фактор майбутнього суспільного життя: «розмежування власної волі і суспільної думки». Проте вони застерігали щодо муштри і способу військового наказу, вказуючи, що такі методи не можливі для застосування в тогочасній середній освіті [20, р. 246-256].

Окремо окреслено постать учителя фізичної культури, визначено обов'язкові організаційні здібності викладача: «вчитель приймає до уваги потреби молоді і піклується про їхню зайнятість, одночасно зацікавлюючи і впливаючи на учнів».

Індивідуальна робота зі школярами полягала, на думку авторів інструкцій, в окремих заняттях з учнями, які з певних причин «страху, хвороби, загальної слабкості не могли виконувати завдання (вправи) самостійно». Даними інструкціями проголошено врахування вікових ознак учнів. Наприклад, акцентовано увагу фахівців-практиків, що вік 11-16 років вимагав виконання певних порад – коли присутнє примушування до вправи, результат непередбачуваний. Отже, якщо з такими учнями, що потребували індивідуального підходу, уникати кожного непрямого примусу, взаємодіяти та допомагати під час виконання простих вправ, прогнозованим результатом буде довіра до вчителя і «віра в самого себе» [20, р. 246-247].

Після хвороби допуск до занять здійснюється вчителем за згодою лікаря та обов'язково «за спрощеними вимогами протягом певного періоду».

Зміст занять з учнями та ученицями старших класів повинні враховувати статеві зміни, зокрема щодо навантаження: «заборонена повна зупинка, потрібно уникати значних навантажень і брати до уваги тимчасову швидку втомлюваність» [20, р. 250]. Наступною тезою, яку трактуємо як актуальну щодо

нашого дослідження, є вимога про обов'язкове керівництво процесом гри або іншими вправами з боку вчителя-фахівця. Визначена необхідність підбору загальних вправ відповідно до віку і особливостей учнів, а саме до «середнього рівня класу», але виокремлено потребу пам'ятати про специфіку розвитку кожного.

В тексті документу наголошено на заходах з попередження травматизму під час проведення занять з гімнастики або спортивних ігор, також це стосується змагань і показових виступів учнів. Насамперед, вимагалось систематичного догляду за станом спортивних знарядь і спортивних приміщень, спортивних і ігрових майданчиків і стадіонів.

В інструкціях також зазначалося, що учні повинні займатися самостійно, виконуючи накази і вказівки вчителя. Саме вимоги дисципліни в даному випадку опираються на її необхідність, а досягаються через взаєморозуміння між учителем та учнями. Оцінка дій кожного учня вважалась необхідною, але у випадку оцінювання дітей з низьким рівнем фізичної підготовки можлива задовільна оцінка чи похвала. Утім, наголошено авторами, бажано уникати оцінки «незадовільно», а у випадку оцінювання дітей саме з таким рівнем підготовки, варто враховувати відвідування занять, дисципліну, старанність, активність і бажання.

У цих приписах виділено питання щодо іспитів з предмета, а саме: визначено терміни проведення – в кінці семестру або певного розділу програми з метою визначення рівня опанування вивчених елементів, загального рівня фізичної освіти (розвитку фізичних якостей), підвищення інтересу і зацікавленості учнів до занять фізичною культурою [20, р. 256].

Розділ третій регламентував врахування інтересів і бажань учнів у виборі ігор і фізичних вправ. Уроки фізичної культури визнано основною організаційною формою фізичного виховання, їх проводили систематично протягом навчального року з урахуванням пори року, місцевості і стану навчально-матеріальної бази. Тут детально виписано методику виконання загальних вправ, рекомендації стосовно кількості повторювань і обмеження певних вправ (наприклад, не перевищення допустимої норми різновидів обертів).

З метою полегшення впровадження навчального плану інструкцією представлені поради. Щодо місця і змісту стройових (шикувальних) вправ в схемі уроку рекомендовано їх використання на кожному уроці, особливо в початкових класах (в закладах середньої освіти Австро-Угорщини досліджуваного періоду нумерація класів починалась з початку – 1, 2 тощо), пізніше вони повинні служити для формування вольових якостей. Викликає зацікавлення настанова про забезпечення відпочинку між вправами шляхом організованого пересування в просторі. Наступною стала теза про результативність використання предметів (гантелями, гімнастичними палицями, прапорцями, шарфами, м'ячами різного розміру) для загально розвиваючих вправ [20, р. 246-256].

Тривалість цих вправ на уроці, за інструкціями, не повинна перевищувати 15 хвилин, за сучасними визначеннями ця частина називається підготовчою, ціллю якої є організація учнів, підготовка психологічна і фізіологічна до

виконання завдань уроку. Тут же визначені педагогічні принципи навчання на прикладі вивчення різновидів стрибків: виконання вправ повинно проводитись «від простого до складного» та «від малого до великого» відносно дальності стрибка [20, р. 246-256].

Щодо технічно складних видів, таких як стрибки у висоту, через гімнастичного коня, біг з перешкодами та інші, інструкції не визначали до них вимог, проте наголошували на їхньому використанні в роботі з обдарованими дітьми.

Ігри, за інструкціями, як життєво необхідний елемент фізичної активності в школі давали можливість представнику кожної віковій групі проявити ініціативу, свої організаторські здібності, виявити сформовані дисциплінованість та підпорядкованість, і, що важливо, через ініціативу до різноманітні, невимушені дії «задовольнити свою потребу в русі» [там само].

В зміст «Інструкцій до навчання у гімназіях Австрії», схвалених Міністерством віросповідань і освіти (1884), розділ «Гімнастика» був скопійований з відповідного розділу навчального плану Богемії 1875 року і закладений в основу загальнодержавного плану наказом №14258 Міністерства віросповідань і освіти від 20 вересня 1875 р. [19, р.19].

Мета навчання гімнастики в гімназіях Австро-Угорщини були визначена широко та комплексно: «з огляду на прагнення до гармонійного загального розвитку і встановлення рівноваги між духовною і фізичною діяльністю, гімнастика є невід'ємною складовою виховання і навчання. Поруч із цими загалом формальними завданнями, гімнастика має незаперечне значення для здоров'я, оскільки вона є школою руху, цього надзвичайно важливого для розвитку організму фактору, втілюючи його в упорядковані і чіткі форми. Зрештою, неоціненне значення для розвитку серед молодих людей придатності до військової служби у майбутньому мають здобуті за допомогою гімнастики сила і спритність, а також мужність, самовладання і витривалість [19, р. 281-285].

Необхідно наголосити на систематичному пошуку шляхів переходу із реального стану фізичного виховання в краї досліджуваного періоду в стан, у який прагнули трансформуватись, зокрема розробка альтернатив та критеріїв виконання згідно вимог суспільства. Яскравим прикладом цього визначаємо формулювання меморандуму міністру віровизнань та освіти (1890) як результат активної дискусії на нараді вчителів середніх шкіл, на якій Буковину представляв чернівецький вчитель гімнастики.

На цьому освітньому зібранні було розглянуто недоліки чинного навчального плану й відпрацьовано рекомендації щодо їх усунення. Насамперед наголошено на невідповідності мети фізичного виховання в старших класах середніх навчальних закладів змістові запропонованого матеріалу.

Стосовно навчального плану виокремлено такий, на нашу думку, важливий недолік: не вказано до якої межі повинно відбуватися вивчення вправи; не визначено відмінність між загальними вимогами, що стосувалися стройових вправ, та вимог щодо вправ на гімнастичних снарядах; не витримано наступність при вивченні вправ (різновиди поворотів слід вивчати поступово, на що вказував ще А. Шпіс [13, р. 4-6].

У документі порушено питання доцільності використання вправ, що не мають практичного значення, наприклад, марширування по колу, шикування на середину, шикування в коло, повороти в колоні по одному, шикування по вісім тощо. Важливим визначаємо спроби відмови або обмеження значної кількості шикувань і «маршевих» вправ, оскільки головну увагу слід звертати на такі вправи, які швидко і доцільно приводять до оптимального розташування учнів [13].

Фахівці пропонували деякі різновиди ходьби, бігу й стрибків, наприклад, «біг з розгойдуванням», «подвійні шотландські стрибки», стрибки з поворотами віднести до елементів жіночої гімнастики [13].

Визначаємо, що в планах досліджуваного періоду види фізичної діяльності на уроці не були взаємопов'язані, і також не пов'язані з вихідним положеннями тіла, з ходьбою, зі стрибками.

Сучасними виглядають і тодішні рекомендації використовувати інвентар відповідно до віку, статі, індивідуальних можливостей: у випадку вправ з обтяженням, вага гантель жодним чином не відповідає віку дітей, принаймні для хлопців старших класів вага гантелі занижена на 1,5 кг. Фахівці визнавали протиріччя між низьким рівнем навантаження при вправах з палицями і гантелями, прописаними програмою, і «силою дітей, яких вимагають вправи на гімнастичному обладнанні» [15, р. 35].

У прямій суперечності, як зазначалося в тексті меморандуму, перебувають і нормативи для вправ, наприклад вимоги для стрибка у висоту становлять понад 130 см, для стрибка у довжину – понад 4 м, для стрибка на півоберта – 3 м у довжину і 120 см у висоту, а це могла виконати лише незначна кількість учнів. Для стрибка з гімнастичного мостика пропонувалася висота дошки до 130 см, а висота мотузку – до 200 см. До занадто важких чи небезпечних вправ віднесено: махи через коня, поставленого в ширину; стрибок із зігнутими ногами з махом назад, мах по дузі з упору у вис на турніку до висоти 140 см, оборот на перекладині після виконаного підйому махом вперед до горизонтального положення на турніку. При виконанні останньої вправи, наголошувалося в документі необхідне надання допомоги учням.

Утім, як бачимо із жодною із цих вправ не могли впоратися всі школярі, «зразково і з бездоганною поставою», а більшість з них взагалі не виконувались без сторонньої допомоги. Сам вибір вправ є безперечним доказом, що в цьому класі вчитель не міг виконати програмовий матеріал навіть за сприятливих обставин.

Окремій критиці підлягають вибір вправ на гімнастичних снарядах: у деяких випадках вправи або небезпечні для життя учнів, або взагалі неможливі для виконання та методичні рекомендації до них.

З метою аналізу наведемо програмові вимоги для VI класу. Не враховуючи стройових вправ, вільних вправ, вправ з палицями і гантелями, навчальний план для цього класу пропонує ще 16 різних видів гімнастичних вправ: вправи на снарядах – вільний стрибок, стрибок на дошці, вправи на козлі, на широкому коні, на довгому коні, вправи на перекладині, «стрибки в кільце», вправи на брусах, горизонтальних, вертикальних і похилих драбинках, лазіння по жердині і канату, вправи на турніку, кільцях, брусах і, ще й ігри.

Вдамося до простих математичних обчислень. Якщо кількість уроків гімнастики на рік становила 75 годин, а в кращому разі на уроці можна використати два снаряди із їхньою зміною, то на кожному зі снарядів можна попрацювати 8, максимум 9 разів. Із урахуванням цих умов порівнюємо кількість вправ у навчальному плані цього класу. Лише на турніку їх є 22, на брусах – 18, на горизонтальних драбинках – 11.

Норми результатів у стрибках визначено в таблиці 1.1, проте необхідно зазначити, що дані норми є максимальними, доцільніше було б визначити мінімальні вимоги, які могли б виконати більшість учнів, як це зроблено з інших предметів [15, р. 77-87].

Таблиця 1.1

Норми для стрибків у висоту та довжину для учнів 12 та 16-17 рр.

вік	стрибок у висоту (см)	стрибки у довжину (м)
12	110 см	3 м
16-17	130 см	4 м

Значного обмеження, якщо не повного скасування, вимагали тодішні фахівці для стрибків сальто (за статистикою максимально травматичною вправою), але й це не стало сигналом для обмеження навантажень. Меморандумом, про який уже мовилося, запропоновано новий різновид стрибкових вправ – стрибки із жердиною [21, р. 31].

Цілком доречно згадати про розпорядження від 1888 року, за яким вправи на козлі вилучено з програми всіх народних шкіл через непоодинокі нещасні випадки, а проведення у середніх школах дозволено лише за дотримання певних умов і вимог, як-от: низько поставлені снаряди, допомога вчителів, які мають досвід роботи з цим снарядом [21].

Меморандум учителів середніх шкіл до міністра віросповідань та освіти вказує на знехтування методикою проведення вправ: частий повтор у різних класах одних й тих самих завдань, наприклад, при вивченні пересування в упорі лежачи. При цьому мали місце застарілі та штучні терміни, неточності і незрозумілості в термінології [21, р.21].

Аналіз джерел уможлиблює висновок про те, що ігри, передбачені навчальними планами, ні за вибором, ні за кількістю, ні за розподілом за віком не відповідали вимогам середньої школи: прикладом називаємо вибір англійського футболу для занять з представниками молодшого шкільного віку.

Повністю погоджуємось з висновком тодішніх фахівців, про те, що навчальний план повинен систематично переглядатись, аналізуватись і доопрацьовуватись.

Джерельний масив порушеної проблеми подає цікаві відомості щодо методичного забезпечення фізичного виховання буковинських школярів. Проаналізуємо одне з видань «Австро-Угорської середньої школи» (1891), де надрукована доповідь «Навчальні плани і ігри для молоді» Й. Феттера. Автор звертав увагу на відсутність спрямування на виховання в школі тих якостей, які будуть необхідні людині в житті, зауважував, що фізичне виховання, а не гімнастика як окремий вид діяльності «зробить свій внесок у прогрес у цій такій важливій галузі», і що громадським обов'язком кожного вчителя стало врахування і розуміння вагомості цього постулату [17].

Автор зауважував, що обсяг фізичного навантаження на хлопців не відповідає вимогам часу: вони сидять занадто багато у класах, забагато працюють розумово, кількість фізичних вправ не становить достатню протизагу загальному розумовому напруженню [17].

Надалі методичні рекомендації Й. Феттера щодо планування ігрової діяльності визначали план організації екскурсій під час літніх канікул, а саме: автором запропоновано проведення екскурсій під керівництвом викладачів природничих наук і географії, гімнастики і класного керівника. Автор виділив спільні піші мандрівки та прогулянки як можливість учнів і вчителів спілкуватись, співпрацювати і відпочивати. Ним сформульоване власне бачення реформи освіти саме в цьому напрямі: «Те, що у нашій школі є цінного і потрібного, повинне набагато дієвіше служити на користь молоді. Це відноситься саме до руху, фізичного виховання, ігор і гімнастики» [17].

Друге видання посібника «Зразкова австрійська школа» приділяло значну увагу наочній пропаганді фізичної активності, зокрема гаслам про загальну гігієну, користь спільної фізичної активності просто неба та суспільної праці та визначило місце їхнього розташування в закладах освіти, а саме: у спортивному залі та перед входом до навчального закладу. Зацитуємо: «Хочеш бути свіжим, вільним, радісним – тоді приходи сюди!», «Хто свіжим виглядає з здоровим почуттям, надіється на Бога і власну силу рук, той завжди вийде цілим з усякої біди» [14, р. 9].

З 1880 рр. увага до змісту та якості фізичного виховання в школах реалізовувалась через офіційне визнання ігор як складових рухової активності дітей та молоді як в закладі освіти, так і поза ним. До активного обговорення проблем методичного та матеріально-технічного забезпечення ігор в навчальній програмі долучалися буковинські педагоги. Так, Осип Маковей у статті «Про діточі забави» констатує факт звернення Крайової шкільної ради до дирекцій шкіл та повітових шкільних рад із цього питання: «...як вони дивляться на дитячі ігри і як їх правильно організувати» [9].

Архівні джерела вказують на систематичний збір інформації Крайовою шкільною радою про наявність методичної літератури, фахівців, майданчиків і залів. Архівні матеріали уможливають визначити такі проблеми, які стояли перед тодішньою системою фізичного виховання: недостатня кількість літератури і обізнаних учителів, відсутність відповідних приладів і місць для ігор, зайнятість дітей у селах, віддаленість місць проживання [2].

Письменник і педагог зазначає, що освітяни краю визнавали педагогічне значення ігор і прагнули ввести їх в зміст фізичного виховання як повноцінну складову [9]. О. Маковій проаналізував перешкоди на шляху до «вдалого і швидкого впровадження ігор» в сільській місцевості. Першою він називає залучання батьками дітей до роботи по господарству, другу бачить у відсутності яких-небудь майданчиків для ігор, третьою перешкодою є відсутність у вчителя часу для гри. І, саме брак часу О. Маковей визначав як серйозну проблему для шкільної влади, зауважував при цьому, що міські середні освітні заклади впроваджують такий вид фізичної діяльності протягом тижня.

Педагог обстоював думку про те, що необхідно впровадити вивчення ігор у практику народних шкіл, а також забезпечити навчальні заклади фахівцями та

відповідним фінансуванням. Крім того, найважливіша причина, це відсутність підручників, належної роботи з ознайомлення вчителів з правилами і методикою вивчення ігор, оскільки багато з них складні в організації (теніс, крокет та ігри з м'ячем, футбол).

Необхідно відзначити, що поруч із новітніми і популярними в Європі та світі спортивними іграми, автор пропонував приділити увагу саме національним іграм Буковини: «Варто дійсно зайнятись збором матеріалу про ігри від наших маленьких Василів та Катрусь, щоби переконатися, що дитячі ігри у різних народів ті самі або дуже подібні» [9, р. 137-145].

Сучасними виглядають поради та побажання до організації в школах кімнат для спортивного інвентарю: дерев'яної зброї – карабінів і шабель, луків для стріляння, санок, приладів для плавання, лиж, списів для кидання, сопілок, трубок, прапорців тощо. Це обладнання, наголошував автор, не є коштовним, адже багато чого діти можуть зробити самостійно або за допомогою дорослих [1, с. 3].

Після виходу закону 1890 року тематикою спільних засідань фахових об'єднань «Середня школа» і «Реальне училище» стала результативність впровадження ігор в навчально-виховний процес освітніх закладів. Отже, необхідно вказати низку тез, які виокремлено з досвіду вчителів фізичного виховання: як показав дворічний експеримент, слід провиграти ігри на пристосованих для цього ігрових майданчиках; найкращим часом для цього визначено пообідні години середи і суботи, причому четвер звільнено від великих письмових робіт; керівництво і контроль за іграми здійснюють вчителі гімнастики і вчителі з відповідною оплатою; активно впроваджувати в практику проведення прогулянок і екскурсій; вивчати ігри на курсах вчителів гімнастики, збирати й описувати ігри з метою внесення до річного календарного плану. Ці тези, оформлені як звернення, було направлено Міністерству культів і освіти 24 січня 1891 року [18].

Розвиток фізичного виховання буковинських дітей та молоді, проблеми його забезпечення, питання пропаганди його потреби стали важливою темою засідань педагогічних рад закладів освіти краю, регіональних педагогічних конференцій. Архівні документи, статті в педагогічних часописах свідчать про приклад винесення директорами навчальних закладів на вчительські конференції обговорення проекту покращення роботи з фізичного виховання гімназії м. Кімпилюнг.

Дотичним є протокол № 5 від 13 жовтня 1890 року засідання педагогічної ради Чернівецької реальної школи щодо розробки заходів зі збереження здоров'я учнів. Сімнадцятьма вчителями за головування директора школи була прийнята така ухвала: з метою загартування й надбання важливих життєвих навичок запропоновано ввести систематичні заняття з плавання та організувати плавальну школу, катання на санчатах та навчання ходьби на лижах як різновид занять взимку; а також проводити систематичні лікарські огляди з фіксуванням антропометричних даних та інших показників [11].

Наголосимо, що ця інформація отримала форму проекту після опрацювання директора, який передав його на розгляд учительський конференції. Конференція розглянула та проаналізувала даний проект,

рекомендувала разом із звітною документацією передати його Крайовій шкільній раді. Та, в свою чергу, підтвердила впровадження запропонованих заходів, про що повідомила директора школи. До впровадження цих заходів активно долучався викладацький склад: учитель гімнастики, вчителі, медичний працівник [11].

Протягом 5 років (1890-1895 рр.) систематично виходить «Австрійська середня школа» – методичний журнал під редакцією професорів К. Тумлірц, Ф. Гоппе і Й. Майкснера із Відня, Ф. Ланга з Граацу. Для загального аналізу висвітлення змісту методичних матеріалів на сторінках журналу, проаналізуємо один його випуск. Доповідь «Навчальні плани і ігри для молоді» аналізує стан системи освіти з огляду на прийняття нових освітніх законів, яскраво порівнюючи освіту зі старою будівлею, яка має тріщини і слабкі місця. Автор проаналізував реформаторські освітні ідеї, що виникали протягом досліджуваного періоду і назвав їх новим, що стукає у двері: «Представники нових напрямків вимагають негайного доступу. Лише з великими зусиллями борониться стара школа від гостей» [17].

У статті наводяться приклади вирішення питання ролі фізичного виховання в освітньому процесі європейських країн. Саме у фізичній культурі вбачав автор протизагрозливого для здоров'я впливу освіти, в цьому причина всебічного позитивного ставлення фахівців до системи фізичного виховання. Але усупереч переконанням, «не виникає необхідності термінового усунення результатів довгого сидіння в школі».

Далі в статті йшлося про те, що медична академія в Парижі звертала увагу державної влади європейських країн на те, що з метою виконання завдання краще пристосувати режим шкільних установ до вимог науки про здоров'я і потреб фізичного розвитку підростаючого покоління, для цього слід: збільшити години для сну, зменшити час, визначений для навчання, використовувати частину цього часу на активний відпочинок і фізичні вправи [17].

Й. Феттер продовжує аналіз статей відомих європейських педагогів, гігієністів, лікарів оглядом статті «Спортивний і ігровий майданчик гімназії і реального училища», автор якої, професор реальної гімназії в м. Мангейм ще 1883 року порушував проблему перевантаження дітей у школі й виокремлював засоби, які допомагають уникнути цього. Крім того, автор вказував на можливе переоцінювання можливостей хлопців сприймати і запам'ятовувати дрібні події, проявляти фізичну силу в конкретний момент.

Іншу проблему педагог вбачав у наданні письму в молодших класах такої ваги, якої воно насправді набуває лише для учнів старшого віку. З-поміж заходів, які варто використовувати задля усунення даної «шкоди», вчений називав рухливі перерви під час уроку і між уроками, спорудження спортивних і ігрових майданчиків, залів. Учений відстоював думку про те, що рух під час перерв повинен бути вільним, а не заповнений гімнастичними вправами [17].

Сучасні вимоги, за Й. Феттером, вимагають проведення півгодинної перерви просто неба для всіх без винятку дітей.

Між тим, необхідність медичного контролю в освіті підтримувалась й офіційною думкою в монархії. У щоденнику законів і розпоряджень Герцогства Буковини за 1890 рік знаходимо його законодавче започаткування. В назві

розпорядження міністерства від 8 червня 1890 року за № 9782 читаємо: «в співпраці з крайовим відділом та Міністерством внутрішніх справ видаються для герцовства Буковини вимоги щодо облаштування приміщень шкіл з метою охорони здоров'я учнів» [10, с. 61].

У документі визначено вимоги до місця побудови шкільного будинку та облаштування двору, спортивного майданчику і городу, чітко і послідовно описано вимоги до будівництва, окреслено кількість шкільних приміщень, виокремлено норми щодо кожного учня: «мінімальна площа на кожного учня – 0,60 м²» та максимальна кількість учнів для занять в одному приміщенні. Про освітлення класних кімнат ідеться в §§ 10, 11, 12.

§39 цього розпорядження покладає контроль за санітарно-гігієнічним станом народної школи на органи «шкільного надзору», дирекцію шкіл та вчителів. Державні повітові лікарі, згідно з ним, належали до повітових рад, мали бути присутніми на нарадах з питань здоров'я та фізичного розвитку учнів. А також до їхніх обов'язків входив контроль за санітарно-гігієнічним станом освітнього приміщення та шкільного двору, у зв'язку з чим лікарі мали право відвідувати школи в будь-який час. Свої спостереження вони фіксували у звіті, з яким мали ознайомитись директор школи і шкільна рада [10, с. 60-61].

Відповідність шкільної меблі віку учнів визначено обов'язковою умовою. Детальні правила, які слід виконувати, наведено в таблиці 1.2 [10, с. 47]

Таблиця 1.2

Гігієнічні норми щодо шкільних меблів (1890 р.)

Вік	Зріст см	Висота стільця	Глибина стільця	Диференціація	Глибина стола	Ширина стола
6-8	100-115	31	23	16	32	50
8-10	116-130	34	25	19	33	53
10-12	131-140	38	28	21	34	56
12-14	141-150	42	30	23	35	60

Як бачимо, станом на 1890 рік започатковано чи не першу спробу підпорядкувати шкільні умови і зміст фізичного виховання антропометричним результатам (1-4 колонки), правилам гігієни (3-5) і безпеці життєдіяльності дітей (6-7) [10, с. 47].

Листування протягом 1910-1912 року Крайової шкільної ради з Чернівецькою, Вишницькою та іншими повітовими радами про виконання в школах санітарно-гігієнічних вимог дозволяє зробити висновок про антисанітарний стан шкіл регіону, особливо у відділених районах, та про заплановані заходи щодо покращення ситуації [5].

Одним із таких заходів визначаємо обладнання колодязів у народних школах Буковини, результати цієї роботи теж стали темою листування Крайової шкільної та повітових рад [11].

Згідно з низкою розпоряджень Міністерства віросповідань і освіти, в гімназіях, ліцеях та педагогічних училищах, школах існувала посада шкільного лікаря. Саме ці призначення, обов'язки лікарів, їх посадовий оклад були темою тривалого листування з шкільними радами регіону та податковим управлінням [6; 7].

Звільняти учнів від занять фізичною культурою мав право шкільний лікар на підставі медичної документації. У розділі VIII «Інструкцій до навчання в реальних школах Австро-Угорщини» (1899) присвячено саме звільненням від занять фізичною культурою, зазначено такі норми: 1) на початку кожного семестру на першому уроці висувається вимога про звільнення; 2) звільнення відбувається на основі медичної довідки від шкільного лікаря, яка містить опис хвороби і тривалість звільнення; 3) остаточне звільнення фіксується рішенням дирекції на підставі медичних документів і спостережень учителя фізичної культури; 4) звільнення можливе назавжди, на один рік, на семестр, на місяць або тиждень, на один урок. Особливо беруться до уваги такі хвороби: інфекційні запалення легень, плеврит, перитоніт, ревматизм, різні переломи. У певних випадках, наприклад при недостатньому харчуванні, а особливо після хвороби, школа самотужки може звільнити учня, навіть якщо батьки не вимагатимуть цього. Визначення причини відсутності учня на заняттях входить до обов'язків учителя фізичної культури цього закладу [16].

Джерела фіксують цікаві факти з життя Буковини початку ХХ сторіччя. Так, дирекція гімназії в м. Радауці систематично звітувала про належний санітарно-гігієнічний стан, а в 1910 році звернулася з проханням виділити штатну одиницю стоматолога [2, с. 4].

Значну увагу в документі відведено гігієнічним вимогам до місць занять фізичною культурою, а саме: систематичному вологому прибиранню спортивного залу, його провітрюванню, утриманню в чистоті спортивного й ігрового майданчика. Контроль над цим здійснювали вчитель і дирекція навчального закладу. Спортивна форма на заняттях повинна стати незамінною, але необхідно стежити за її станом. Мати гімнастичні, які використовуються в залі та на відкритому повітрі, мають бути виготовлені з «кращого матеріалу і постійно чистими, це досягається за допомогою частого вибивання». Температура повітря в залі повинна коливатися в рамках +22-23° [20, р. 246-256].

Отже, буковинські педагоги обстоювали думку про вплив цілісної системи засобів на фізичний розвиток дитини, при цьому розширили зміст принципів цілісності політичними вимогами до шкільної гігієни та санітарії згідно з приписами законів про освіту (1869, 1873, 1890, 1899).

Не залишалися поза увагою і питання дотримання цілісності щодо педагогічного та медичного аспектів, як-от: «раціональне виховання молоді, як фізичне, так і розумове не можливе без медичної опіки» [8, с. 378]. Показовим у цьому питанні є перелік медичних засобів та медикаментів, необхідних для шкільної аптечки, з різновидами яких знайомили часописи, систематичні видання, каталоги спортивного обладнання.

Отже, згідно з тодішніми вимогами вимагалось дотримання правил гігієни і санітарії, охорони і збереження здоров'я дітей. Так, переклад статті з польської педагогічної газети «Школа», що здійснив Н. Шкурган, пропонував запровадження лекцій для батьків і громадськості в школах як в осередках освіти, а також подав орієнтовний перелік тем із урахуванням особливостей регіону: потреба і мета виховання; вплив родини (виховання, приклад родичів, підготовка до школи). Серед тем – «Тіло вихованця (одяг, тяжіння, інфекційні хвороби» [12, с. 208].